

Schaamte en cultuur.

De culturele strijd van Joseph Wresinski

Door Patrice Meyer Bisch

Samenvatting:

Voor Joseph Wresinski vormt de culturele strijd het hart van de bevrijding van de armsten wereldwijd. Patrice Meyer Bisch zet uiteen dat cultureel werk op plaatsen van diepe armoede, ruimten zijn waar mensen aan de onderkant zich uitdrukken. Het biedt kansen voor ontmoeting en uitwisseling voor de hele samenleving. *'Cultureel werk is een vorm van gastvrijheid; creativiteit is hoop, de enige.'*

Patrice Meyer Bisch is coördinator van het Interdisciplinair Instituut voor Ethiek en Mensenrechten van de UNESCO-leerstoel voor de Rechten van de Mens en de Democratie aan de universiteit van Fribourg (Zwitserland). Werken in verband met culturele rechten zijn te vinden op <https://www.unifr.ch/iiedh>

Inhoud:

- A. Het sterven dat wordt toegelaten
- B. De kracht van het gebrekkige spreken.
- C. Culturele rechten maken communicatie mogelijk
- D. De kracht van het cultureel werk

Schaamte en cultuur.

De culturele strijd van Joseph Wresinski

Op een colloquium in 1985* zei Joseph Wresinski: 'De angst voor 'wij zijn anders' is veranderd: wij realiseren ons nu dat mensen samen verder kunnen komen in verscheidenheid'. Wat rechtvaardigde zijn optimisme? Deze profetische woorden zijn misschien beter verstaanbaar, sinds de Unesco in november 2001 de Universele Verklaring over de culturele diversiteit heeft aangenomen. De mensenrechtenbewegingen zijn vandaag bereid om het belang te erkennen van de diversiteit en de culturele rechten in de strijd voor alle mensenrechten. De kracht van de cultuur is immers haar diepgaand vertrouwen en optimisme in de menselijke waardigheid. Die schat moet beschermd worden, zoals elke bron van menselijke kracht.

'Scene in Noisy-le-Grand'. Door Jan Bulens, Huis van de Kennis, Brussel

'Culturele actie is werkelijk primordiaal. Ze stelt de vraag van de menselijke uitsluiting op een meer radicale manier dan de toegang tot huisvesting, of het recht op arbeid, inkomen of gezondheid. Men kan stellen dat die andere

rechten vanzelfsprekend worden zodra het recht op cultuur erkend is.'

De culturele rechten zijn de hefboom die mensen in armoede toelaat om hun andere rechten aan te pakken, want elke cultuur is verbinding, verzoening met zichzelf en met de ander. Vooral de ervaring van armoede laat toe om het fundamentele belang van het recht op cultuur te beseffen. Ongetwijfeld ook omdat elke culturele ervaring een ervaring van armoede is.

Maar dit terecht optimisme wordt broos door de eigen argumenten en ervaring van Wresinski. Immers: de culturele identiteit is de kracht van een mens die hem in staat stelt zich te verbinden met zichzelf, met de ander, de dingen en de wereld, die hem toelaat banden met familie, gemeenschap of politiek te durven smeden, en luid uitdrukking te geven aan hun gezamenlijk verzet. Dan is de miskennis en vernedering van deze kracht de grootste zwakheid. Het recht op cultuur miskennen, zoals op alfabetisering en op een geschiedenis, betekent de menselijke bronnen droogleggen, mensen ontmoedigen en de levensonzekerheden blokkeren in een ellende zonder uitzicht.

De mens die arm is aan cultuur of van cultuur beroofd, is onzichtbaar, zonder betekenis voor de wereld. Zijn versnipperde kennis wordt als nutteloos gezien, als een voordurende schaamte. Deze kennis beschrijft Joseph Wresinski als het vermogen om 'deel te nemen aan wat anderen doen en zijn'. Dit doet mij denken aan Burkina Faso. Mensen volgen er een cursus alfabetisering. Maar te arm om een uurwerk te kunnen kopen, moeten ze het uurwerk lezen op papier. Bij gebrek aan middelen, raken zij de kennis kwijt die ze hebben geleerd als vanachter een uitstalraam, en ze worden nog meer vernederd.

Daardoor zijn de culturele rechten de meest onderontwikkelde van alle mensenrechten: omdat hun slachtoffers geen stem hebben, stom blijven door woorden die in hun keel blijven steken. Meer zelfs: als armoede angst inboezemt, (...) dan is het doordat ze ons confronteert met deze schandalige en diepe 'culturele' kloof. Als het volstond om brood, geld, zelfs tijd te geven en zo de leegte te vullen, zou er geen probleem zijn: onze

maatschappij heeft genoeg middelen en goede wil. Ze kent de oplossingen, maar mist inzicht. De angst voor de ander neemt toe wanneer de ander arm is, want hij vertegenwoordigt een cultuur die vreemd is en – stilzwijgend – als vijandig wordt ervaren. Deze angst brengt ons uit ons evenwicht: als een gewetensvraag bij ongeregelheden, voor de instellingen en voor onszelf.

De cultuur van bevolkingsgroepen die in grote armoede leven, onmaskert ons gebrek aan kennis. **Het versnipperd leven in armoede is het resultaat van het verlies van cultuur, en daardoor van controle op tijd en ruimte. Het 'verwijst naar verbrekingen in het engagement van de samenleving met mensen in armoede,'** schrijft Wresinski. Een diepgaand begrip van duurzame ontwikkeling. Onze samenleving is niet in staat om de duurzaamheid te verzekeren omdat zij het belang van de culturele ontwikkeling onderschat, de eerste voorwaarde, noodzakelijk voor continuïteit (van het engagement). De armsten zijn getuigen van dit onvermogen: zij boezemen angst in omdat zij verwijzen naar de complexiteit, naar de impact van cultuur. Of denkt de grootste optimist nu dat we binnenkort de bodem bereiken?

A. Het sterven dat wordt toegelaten

Wresinski heeft aangetoond (...) dat de strijd van de mensen in armoede metafysisch is: **'De mensen in grote armoede weten in het diepste van zichzelf dat hun dagelijkse strijd het gevecht is van de hele mensheid tegen de armoede en de uitsluiting. Hun strijd is een ware uitdaging voor alle mensen'**. Niet iedereen kan in sociale en financiële nood vallen, sommige privileges zijn immers stevig verankerd. Maar iedereen kan zich door ziekte, dood of verraad, ooit in schaamte bevinden. Dit is ook de les van de holocaust, een brutale en systematische uitsluiting, waarvan de herinnering en het begrijpen belangrijk zijn voor de gehele mensheid. De langzame uitsluiting van de meest arme mensen, gezinnen en gemeenschappen in de wereld, vereist dezelfde aandacht als het sterven in genociden. **Het herhaalde vernederen en het verhinderen van deelname aan cultuur laat hun sterven toe.**

Ze vraagt actie op het diepste culturele niveau, een spirituele actie. In de strijd (...) voor de gezinnen in armoede is de toegang tot het spirituele de moeilijkste en de meest delicate om te ont-grendelen. Wresinski steunt op alle mensenrechten door het accent te leggen op cultuur, de eigen geschiedenis en de spiritualiteit. Deze gesloten toegangsdeuren begrijpen is voor iedereen essentieel om welke maatschappij ook te stichten. Het 'gij zult niet doden', betekent niet enkel het verbod op de fysieke moord; dit verbod vraagt ook het herzien van onze medemenselijkheid.

B. De kracht van het gebrekkige spreken

Wordt het niet stilaan tijd om de plaats van het spirituele in het culturele duidelijk te maken? Is de strijd van Joseph Wresinski, zelfs de niet-confessionele, los te maken van die van de priester? Is hij niet degene die de kracht van het gebrekkige spreken wist te vinden, die dit als een blijde boodschap heeft gehoord en opgenomen? [En heeft Wresinski niet de aanzet gegeven voor een gemeenschap die dit gebrekkige spreken laat horen, als een omgangsvorm van een nieuwe sociale samenhang? \(...\)](#)

Het culturele beperkt zich natuurlijk niet tot het religieuze. Men kan deze ervaring van het gelaat van de ander ongetwijfeld ook uitdrukken in het spirituele. De ervaring van het gelaat van de ander bevraagt ons diepgaand, zij toont onze wonderlijke nabijheid in de onmetelijke diversiteit van culturen en situaties. Maar deze nabijheid is niet makkelijk waar te maken, zij trekt ons vreselijk mee, oneindig ver; zij verplicht ons om ons te plaatsen tegenover het kwaad, zonder te vluchten: al zijn er zeker redenen tot hoop, het ergste blijft altijd mogelijk, want achter de angst voor de schaamte zit de onmenselijkheid altijd verscholen. In die zin is het spirituele niets anders dan het culturele op zijn meest fundamentele niveau.

Enkel het in acht nemen van de culturele rechten kan de drie cirkels openen waarover Wresinski spreekt: de schaamte, het verzet en de vereniging. Om de schaamte te vatten moet men kijken naar de schendingen van de culturele rechten, naar zaken die het recht op cultuur belemmeren. Om het verzet te

begrijpen, moet men ook de krachten van het verzetswerk zien, de bronnen van de waardigheid. En tenslotte, om een beleid te voeren dat de culturele actie in het centrum plaatst van alles wat ondernomen wordt voor het respect van de mensenrechten, wat dus een authentieke democratisering is, moet men altijd 'met aandacht kijken' om de mogelijkheden tot vereniging op te merken.

[Het komt neer op het veelbetekende werkwoord 'in acht nemen' of 'waarnemen':](#)

[- kijken met respect, en afstand houden om de complexiteit te vatten;](#)
[- waarden eerbiedigen via de rechten die deze waarden uitdrukken.](#) En daarbij voortdurend werken aan het interpreteren en het zich eigen maken (...). Men vindt deze twee manieren van 'waarnemen' terug in het grote joods gebed Sjema Israël; het Hebreeuws werkwoord betekent tegelijk 'Luister (naar de Eeuwige)' en 'Leef (zijn geboden) na'. Als je een mensenrecht in acht wil nemen en meer bepaald een cultureel recht, dan past een houding van ontvankelijke bezinning daar het best bij. Omdat het op de eerste plaats gaat om het open staan voor de getuigenis. Anders kunnen wij ons geen idee vormen van de complexiteit, de diepte, noch de weerstand van de betrokken menselijke vermogens.

C. Culturele rechten maken communicatie mogelijk

[Cultuur is onze huid, ons gelaat dat we aan anderen tonen en waardoor zij ons herkennen; zij is tegelijk oppervlakkig én intiem.](#) Gecultiveerd is hij die het vermogen heeft om te ontvangen met het gelaat, de zintuigen en de lichaamsbewegingen; de kunsten en de kennis vormen ons. Beeld of huid, cultuur wordt hoe dan ook als oppervlakkig gezien en wordt onderschat door de overheid. Maar in feite is zij maatstaf en voorwaarde voor elke communicatie en gastvrijheid. Het recht op cultuur gaat immers via het zich eigen maken van dragers van zin, zoals kledij, boeken, maaltijden, woningen, bloemen enz. Een cultureel object, zoals het gelaat, wordt niet enkel gezien, het brengt iets teweeg; het spreekt alle zintuigen aan (...)

Pascale, een ATD-verantwoordelijke uit Brussel, zei ooit dat de armen arm blijven zolang ze slechts arme dingen in handen hebben. Culturele creatie bestaat in het brengen van rijkdom waar het belangrijk is, in de intieme en mogelijks heel gewone handeling. Creatie maakt het mogelijk dat mond en oor het gepaste woord vinden, dat de hand een voorwerp vindt dat een kunstwerk is, dat de ogen beelden zien die uitnodigen om te kijken. Cultuur van woorden, van dingen, van verbindingen. Elk kind, elke gedachte, elke gulle handeling, kan er slechts komen dank zij woorden en dingen. [De culturele rechten maken de ervaring van communicatie mogelijk. Ze zijn tegelijk de meest materiële en de meest spirituele.](#)

D. De kracht van het cultureel werk

Wie cultureel handelt op dit diep niveau, kwetst. Hij onthult tegelijk de schaamte en de vreugde. Daardoor ondergaat hij een dubbele impuls: ofwel naar een instelling om in de officiële en aanvaarde cultuur binnen te gaan, ofwel naar de randgebieden in een alternatieve cultuur, eveneens als zodanig erkend. In beide gevallen is de creatieve ruimte beperkt. Culturele actie is *overall* nodig. Het scheppen is voor de culturele werker niet beperkt tot zijn eigen werk, het is ook maatschappelijk: de culturele werken moet de 'maatschappelijke oversteek' maken, zijn cultureel geluk overbrengen. Want mensen in armoede, en al wie een tekort heeft aan cultuur, hebben de cultureel werker nodig en hebben recht op de vruchten van zijn arbeid.

Een culturele werker is een woordvoerder, een speler die het dagelijks leven ten tonele voert, die de uitdrukkingsmiddelen onthult, niet enkel die van de speler op de planken of op het scherm, maar die van de duizenden toeschouwers. Als de culturele werker deze sociale logica miskent, begrijpt hij niet dat culturele creatie aan de basis ligt van duurzame ontwikkeling. [Als Joseph Wresinski meent dat 'de culturele as het kernpunt is van de bevrijding van het hele volk', dan is het precies omdat deze ruimte niet enkel een plek is voor een onderklasse om zich uit te drukken, maar tevens een plaats is voor ontmoeting en verandering voor de hele samenleving.](#) Cultureel werk is een vorm van gastvrijheid; creatie is hoop, de enige.

Het is hoogtijd om deze verbindende activiteit in het hart van de politiek en de publieke ruimte te plaatsen. De culturele werkers zijn sterker dan ze denken, want ze laten de duizenden stemmen horen die in de publieke ruimte kunnen weerklinken en die de rijkdom van ons sociaal leven uitmaken, door de woorden, de beelden, de klanken en de dingen. [De culturele werker of 'sociale kunstenaar' is de schepper van 'commune-actie' \(communicatie\), gemeenschapsvorming: hij brengt een boodschap, en hij maakt ze ook.](#) Hij schept mogelijkheden om te leren lezen en om pijn en vreugde, opstand en wegen van hoop uit te spreken. Hij kan bijdragen tot de enige authentieke vrede die het mogelijk maakt om met de nodige sereniteit in opstand te blijven komen. Een vrede die voortkomt uit een overvloed aan 'contemplatie' die men gedeeld heeft. Het spirituele kan immers gedefinieerd worden als de contemplatie en de bezinning van het individu te midden van de culturele diversiteit.

***Voetnoot:** 'Cultuur en grote armoede tussenkomst in het colloquium 'Cultuur en armoede' georganiseerd door Antoine Lion, in opdracht van het ministerie van Cultuur en van het Centrum Thomas More te Arbresle (Frankrijk) in december 1985.

Bron: www.joseph-wresinski.org

Deze tekst werd in februari 2004 gepubliceerd in de Cahiers Wresinski nr. 7, uitgegeven door Quart Monde. Artikel van Patrice Meyer Bisch 'Schaamte en cultuur' Revue Quart Monde, nr. 196- 'Verouderen', jaargang 2005, document .

Vertaling: W. Dupont, P. Deleu, K. Delisse-Mercelis, Februari 2017

Meer info: www.atd-vierdewereld.be, www.atd-vierdewereld.nl, www.atd-fourthworld.org